

В. Л. Погрібна, доктор соціологічних наук, професор;
І. В. Підкуркова, кандидат соціологічних наук, доцент

РОЛЬ ПРОФІЛЬНОГО ВУЗУ В ПОПЕРЕДЖЕННІ ПРОФЕСІЙНОГО МАРГІНАЛІЗМУ ЮРИСТІВ

У статті крізь призму теорії зони найближчого розвитку Л. С. Виготського аналізується механізм імовірної професійної маргіналізації юристів під час навчання у ВНЗ та визначається потенціал виховної роботи зі студентами щодо її попередження. Доводиться, що перехід до принципово нового змісту професійної освіти, який пов'язаний не тільки з переглядом навчальних програм, але й удосконаленням основних напрямів виховної роботи, здатен забезпечити її розвиваючий характер, можливість стати засобом самореалізації і самоствердження особистості в динамічному світі професій, унеможливити розвиток ментального та функціонального професійного маргіналізму майбутніх правників.

Ключові слова: професійна ідентифікація, професійний маргіналізм, виховна робота у ВНЗ.

Актуальність проблеми. В основі будь-якого професійного становлення лежать процеси самоідентифікації. Питання полягає в тому, з чим і з ким ідентифікує себе людина, яка обирає або відхиляє ту чи іншу професію, той чи інший стиль професійної діяльності.

Сьогодні все більшої актуальності набуває переорієнтація цілей акмеології, соціології професіоналізму, психології і соціології праці з розробки ідеальних моделей професійного вдосконалення на реальне вивчення особистості професіонала. Особливе місце в ньому посідає проблема професійного маргіналізму як потенційно небезпечного соціального феномену, що

є поведінковим і концептуальним антагоністом професійної ідентичності. В основу професіогенезу покладено циклічність динаміки перетворюючого, стабілізуючого і реалізуючого компонентів. Ідентичними при цьому можуть вважатися тільки ті фахівці, які володіють не тільки стабілізуючою базою, але й перетворюючим потенціалом. Саме з дефіцитом таких професіоналів і пов'язана більшість маргінальних проявів у професійній сфері. На жаль, підґрунтя професійного маргіналізму нерідко закладається ще на етапі професійної підготовки майбутнього фахівця. Тому *метою* даної статті є виявлення механізму ймовірної професійної маргіналізації юристів під час навчання у ВНЗ та аналіз потенціалу виховної роботи зі студентами щодо її попередження.

Виклад основного матеріалу. Поняття «професійна ідентичність» у повному розумінні слова стосується лише тієї категорії працівників, для яких головною ознакою ідентифікації є обрана професійна діяльність. Саме для них професійна ідентичність служить підставою і критерієм особистісного вибору в умовах кризи, що переживає зараз український соціум. Більший або менший статус професійної ідентичності у структурі ідентифікаційних основ особистості як чинника соціалізації та особистісного самовизначення значною мірою залежить від тієї об'єктивної ролі інституту професії, яку він відіграє в даному соціумі і в якій цінність відповідної професії фігурує в масовій свідомості. У суспільствах із традиційно високим соціальним статусом відповідного типу професій професійна ідентичність виступає чинником, що формує відчуття стабільності навколишнього світу і впевненості у своїх силах.

Аналіз даної проблеми можливий у двох взаємозалежних аспектах — феноменологічному і концептуальному. Перший передбачає вивчення професійного маргіналізму як соціального феномену, полярного професійній ідентичності, дієвість якого має негативний знак — деструкція, руйнація соціально значущих професійних структур і відносин; другий пов'язаний із побудовою концептуальних моделей явища, визначенням його внутрішніх і зовнішніх зв'язків. Спробуємо поєднати ці аспекти виходячи з того, що маргіналізація може настати при втраті або розмиві ідентифікаційних основ у професійній свідомості ще на етапі професійної підготовки.

Професійний маргіналізм — це не просто банальний непрофесіоналізм як недостатність або неадекватність професійних знань і умінь; це насамперед особистісна позиція непричетності і ментальна неприналежність до суспільно визнаної для даної професії професійної моралі або, навпаки, внутрішнє віднесення себе до моралі іншого професійного середовища [1; 2].

При формально-конформістському прийнятті професійних цінностей ще на етапі навчання може проявлятися функціональний маргіналізм або через

імітацію навчальної діяльності, або через її прямий саботаж. І те, й інше з погляду соціальної прийнятності проявляє себе у вигляді функціональної непридатності, котра може бути скоректована відповідною організацією у ВНЗ виховної роботи.

Проблема ментального маргіналізму є більш складною як щодо діагностування, так і корекції, оскільки безпосередньо пов'язана з професійною мотивацією. Ментально-внутрішні маргінали ще на етапі вибору професії орієнтуються виключно на «себе в обраній професії», на власні (особистісні), а не професійні цінності. Ментально-зовнішні маргінали свій вибір роблять ситуативно, не ставлячись до майбутньої професії як до перспективного способу професійної самореалізації.

Отже, сутнісною ознакою професійного маргіналізму як соціального явища може вважатися наявність при зовнішній формальній причетності до професії внутрішнього відторгнення особистістю професійної етики і цінностей професії як на рівні самосвідомості, так і у сфері реальної поведінки [3; 4].

Ми вважаємо, що дослідження феномену маргіналізму доцільно проводити, розглядаючи його крізь призму теорії зони найближчого розвитку Л. С. Виготського [5].

Поняття зони найближчого розвитку було запропоноване Л. С. Виготським для характеристики процесу розвитку дитини як альтернативне зоні актуального розвитку. Пояснюючи своє розуміння співвідношення навчання і розвитку, він відзначав, що крім того, що дитина являє собою сьогодні, у неї є певний потенціал, який фіксується, на відміну від рівня актуального розвитку, у зоні найближчого розвитку. При цьому Виготський виділяє основний методологічний принцип вивчення і практичного використання зони найближчого розвитку: те, що сьогодні дитина не може зробити сама, але робить за допомогою дорослого, це і є її зона найближчого розвитку.

На підставі такого розуміння суті зони найближчого розвитку Виготський зробив два дуже важливих концептуальних висновки: 1) тільки те навчання може вважатися гарним, яке приводить до розвитку особистості; 2) ті дії, що дитина робить сьогодні за допомогою дорослого, завтра вона зможе зробити самостійно.

Ці висновки є принциповими не лише для процесу розвитку дитини, але й для механізму ідентифікації і самореалізації особистості у професійній діяльності.

Немає сумніву, що професійна підготовка спеціалістів-правників, до аналізу якої ми звертаємося у даній статті, має орієнтуватися на зону найближчого розвитку. Проте уже перший висновок Виготського містить серйозні труднощі, пов'язані з його реалізацією в практиці професійної під-

готовки майбутніх юристів. Адже, якщо навчання має бути зорієнтованим на зону найближчого розвитку, то яким чином можна поєднати індивідуальні особливості студентів із спільним для всіх забезпеченням навчального процесу? Як бути, наприклад, із двома студентами з однаковим рівнем актуального розвитку, але з різною зоною найближчого? Яке навчання в цьому випадку буде таким, що розвиває? Яку можна запропонувати їм загальну програму навчання? На чію зону найближчого розвитку при цьому має бути зорієнтована організація навчального процесу?

Аналіз другого висновку Виготського приводить до розуміння того, що для переходу майбутнього фахівця-правника від спільної роботи з викладачем до індивідуальної професійної діяльності необхідна трансформація зони найближчого розвитку в зону розвитку актуального. В одних випадках цей процес проходить добре, а в інших зона найближчого розвитку так і залишається нереалізованою. Це означає, що актуалізація зони найближчого розвитку має забезпечуватися відповідною організацією не тільки навчального, але й виховного процесу у ВНЗ.

З метою дослідження ефективності організації виховного процесу в юридичному виші у листопаді 2013 р. за пропорційною вибіркою було проведено опитування 278 студентів 1–4-го курсів усіх факультетів Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, з яких студенти Інституту підготовки кадрів для органів прокуратури склали 27,7%, Інституту підготовки слідчих кадрів для МВС України — 16,2%, Інституту підготовки кадрів для органів юстиції України — 21,2%, Інституту підготовки юридичних кадрів для СБУ — 4,3%, господарсько-правового факультету — 13,3%, військово-юридичного — 3,2%, міжнародно-правового — 4,0%, факультету підготовки кадрів для державної пенітенціарної служби України — 5,4%, факультету підготовки кадрів для пенсійного фонду України — 4,7%. Ми свідомо основну увагу приділили аналізу відповідей студентів старших курсів (4-го — 50,5% та 3-го — 34,7%), оскільки саме вони можуть із більш високим ступенем об'єктивності оцінити ефективність виховної роботи в Університеті, бо мають більший досвід навчання.

Соціально-демографічні характеристики респондентів такі: 57,5% склали дівчата, 42,5% — хлопці; 41,7% опитаних навчаються переважно на «відмінно», 44,3% — на «4» та «5», 12,5% — в основному на «4» і «3», 1,5% — «трієчники»; більше двох третин опитаних студентів (67,8%) мешкають у гуртожитку, 8,8% — із батьками чи іншими родичами, 5,9% — самотійно у власній оселі, 17,6% — в орендованому житлі.

Найбільш професійно орієнтованим для студентів-правників може вважатися **правове виховання**. Переважна більшість респондентів (81,2%) визнали, що цей напрям виховної роботи активно реалізується на всіх фа-

культетах (в інститутах). Основною його метою є формування правосвідомості, про що зазначили майже 90% опитаних. Це є цілком зрозумілим, адже формування правосвідомості передбачає перш за все знання права, а студенти-юристи починають збагачуватися цими знаннями вже з першого курсу. З формуванням правосвідомості безпосередньо пов'язане формування мотивації та навичок законослухняної поведінки, про спрямованість виховної роботи на це зазначили відповідно 80,4% та 80,2% опитаних. На думку 78,0% респондентів, в Університеті також активно проводиться правове просвітництво.

Основними формами правового виховання, що найбільшою мірою застосовуються в Університеті, є лекційні, семінарські та практичні заняття (понад 60% стверджувальних відповідей) та університетські ЗМІ — газета «Vivat Lex!», сайт, телестудія (близько 50%). На жаль, індивідуальні бесіди та консультації викладачів, зустрічі з відомими правознавцями, правоохоронцями і правозахисниками, робота в юридичній клініці отримали значно нижчі оцінки. Більше того, кожен п'ятий студент (понад 20% !!!) зазначає, що за останніми двома позиціями правове виховання не відбувається взагалі, відповідні зустрічі для них не організуються, а до роботи в юридичній клініці їх не залучають.

Найбільш ефективною формою правового виховання, на думку студентів, є спілкування з відомими представниками юридичної професії (правознавцями, правоохоронцями, правозахисниками). Так вважають практично 51% опитаних. Майже не поступається цій формі ознайомча та виробнича практика, що проходить у правоохоронних та правозастосовних закладах (суді, прокуратурі, міліції), про що зазначили 46,8% респондентів, а також використання потенціалу аудиторних занять (45,0%), індивідуальних бесід і консультацій викладачів (43,9%). Найменш ефективною у справі правового виховання студенти вважають діяльність університетських засобів масової інформації: про їхню значущість висловилися лише 6,7% респондентів.

Безперечно, вищому навчальному закладу належить не тільки функція просвіти та надання знань і формування навичок певної професії, але й забезпечення культурного розвитку особистості, тобто **культурно-естетичне виховання**. Це підтверджується результатами нашого дослідження. На запитання «Чи відбулися зміни Вашого культурного рівня за час навчання в Університеті?» переважна більшість, майже 9 з 10 студентів (84,7%), відповіли позитивно. Респонденти вважають, що здебільшого це стало результатом можливостей, які надаються вузом для розширення світогляду, а саме — користування бібліотекою, пізнавальні екскурсії (87,1%), спілкування в художніх об'єднаннях, клубах (74,6%), участь у роботі відповідних

гуртків, студій (73,8%), відвідування театрів, музеїв, концертів, художніх виставок (73,5%). Утім 12,8% студентів 4-го курсу суттєвих змін свого культурного рівня за час навчання в Університеті не помітили, тобто оцінили дієвість культурно-естетичного напрямку виховної роботи досить низько.

Дослідження виявило, що найчастіше в Університеті застосовуються такі форми етичного та естетичного виховання, як заняття у спортивних секціях (62,7% опитаних) та різноманітні форми художньої самодіяльності — гуртки, студії, ансамблі (56,7%). Проте найбільш поширені форми, на думку студентів, не завжди є найефективнішими. Так, якщо виховне значення занять у спортивних секціях визнають 58,0% студентів, то цінність у цьому сенсі участі в гуртках та студіях художньої самодіяльності підтвердили майже на 20% респондентів менше (39,5%). Натомість студенти підкреслили ефективність таких форм етичного та естетичного виховання, як колективні відвідування театрів, музеїв, концертів, художніх виставок (54,3%) та літературні, музичні, театральні вечори, зустрічі з акторами театру та кіно (52,3%).

Проблема **патріотичного виховання** у силу відомих причин набула сьогодні особливого значення. Незважаючи на те що дослідження проводилося до початку революційних подій в Україні, його дані заслуговують на увагу.

Опитування виявило, що минулого року тільки близько третини студентів безумовно вважали себе патріотами України. При цьому їхній патріотизм не був «сліпим» — 64,7% респондентів зазначали: «Я люблю свою країну, але тверезо бачу її переваги і недоліки». Це свідчить про те, що почуття патріотизму є у них усталеним, готовим до випробувань. Тому визнання себе космополітами 2,5% респондентів та відверта непатріотичність ще 2,2% опитаних особливого занепокоєння могли би не викликати, бо об'єктивно не існує абсолютної патріотичності. Також зафіксовано, що вага показників, які характеризують почуття патріотизму, суттєво підвищувалась за час навчання в Університеті: якщо на 1-му курсі безумовними патріотами України вважали себе 3,2% опитаних, то на 4-му цей показник складав уже 58,1% — зростання майже в 20 (!) разів. Безумовно, цей факт можна трактувати як свідчення високої ефективності організації патріотичного виховання, але подальший аналіз виявив суттєві проблемні місця.

На жаль, окрім забезпечення формування почуття поваги до батьків та родинних цінностей (63,2% стверджувальних відповідей), на думку більшості опитаних студентів, навчання в Університеті не сприяє вихованню таких якостей, як почуття гордості за країну, повага до національної культури та традицій, любов до рідної мови. Викликає занепокоєння також той факт, що майже кожен п'ятий із респондентів, більшість із яких — старшо-

курсники, вважає, що навчання в Університеті не сприяє формуванню в подальшому бажання жити і працювати в Україні.

Ураховуючи зміни, котрі відбулися в останній рік в Україні, важливо визначити, активізація яких спеціальних заходів сприятиме покращенню стану патріотичного виховання в Університеті, розкриттю його потенціалу. Якщо святкування державних свят України, на думку понад 60% опитаних студентів, проходять в Університеті не формально, а досить цікаво, яскраво, то набагато менша увага приділяється пропаганді національної культури — понад 50% респондентів заявили, що ніколи не святкуються дні української мови, фольклорні українські свята, етнічні свята народів, які проживають в Україні, що є, безумовно, неприпустимим.

Найбільш дієвими формами патріотичного виховання, на думку студентів, є читання лекцій і проведення практичних занять виключно українською мовою (47,6% стверджувальних відповідей), колективні екскурсії по історичних місцях м. Харкова та України (44,0%), проведення зустрічей із діячами української культури і мистецтва (38,5%). Найменш ефективним для вирішення проблем патріотичного виховання студенти вважають читання спецкурсів з окремих проблем історії України (17,9% позитивних оцінок), що свідчить про нерозкритий потенціал цього напрямку діяльності.

Висновки. Отже, проведений теоретичний і емпіричний аналіз зазначеної проблеми дозволив констатувати, що перехід до принципово нового змісту професійної освіти, який пов'язаний не тільки з переглядом навчальних програм, але й удосконаленням основних напрямів виховної роботи, здатен забезпечити її розвиваючий характер, можливість стати засобом самореалізації і самоствердження особистості в динамічному світі професій, унеможливити розвиток професійної маргіналізації майбутніх юристів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ермолаева Е. П. Преобразующие и идентификационные аспекты профессионализма / Е. П. Ермолаева // Психолог. журн. — 1998. — Т. 19, № 4.
2. Ермолаева Е. П. Профессиональная идентичность как комплексная характеристика соответствия субъекта и деятельности / Е. П. Ермолаева // Психолог. обозрение. — 1998. — № 2.
3. Лапшина В. Л. Профессиональная идентичность и маргинализм сквозь призму концепции зоны ближайшего развития / В. Л. Лапшина // Методологія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства : зб. наук. пр. — Х. : Вид. центр Харк. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна, 2002.
4. Погрібна В. Л. Соціологія професіоналізму : монографія / В. Л. Погрібна. — К. : Алерта : КНТ : ЦУЛ, 2008. — 336 с.

5. Выготский Л. С. Умственное развитие детей в процессе обучения / Л. С. Выготский. – М. ; Л. : Учпедгиз, 1935.

РОЛЬ ПРОФИЛЬНОГО ВУЗА В ПРЕДУПРЕЖДЕНИИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО МАРГИНАЛИЗМА ЮРИСТОВ

Погребная В. Л., Подкуркова И. В.

В статье сквозь призму теории зоны ближайшего развития Л. С. Выготского анализируется механизм вероятной профессиональной маргинализации юристов во время обучения в вузе и определяется потенциал воспитательной работы со студентами для ее предупреждения. Доказывается, что переход к принципиально новому содержанию профессионального образования, связанный не только с пересмотром учебных программ, но и усовершенствованием основных направлений воспитательной работы, способен обеспечить его развивающий характер, возможность стать средством самореализации и самоутверждения личности в динамическом мире профессий, сделать невозможным развитие ментального и функционального профессионального маргинализма у будущих юристов.

Ключевые слова: профессиональная идентификация, профессиональный маргинализм, воспитательная работа в вузе.

ROLE PROFILE HIGH SCHOOL IN THE PREVENTION OF PROFESSIONAL MARGINALISM LAWYERS

Pogribna V. L., Pidkurkova I. V.

The paper deals with the problem of the occurrence of marginalism of professional lawyers at the stage of training. It is emphasized that professional marginalism — is not just a banal incompetence as lack or inadequacy of professional legal knowledge and skills; this is primarily personal position of non-membership and mental non-involvement in socially recognized for legal profession-professional ethics or, on the contrary, internal reference to morality itself to the other professional environment.

The authors conclude that the formal-conformist acceptance of professional values at the stage of learning may provoke functional marginalism through imitation of learning activities or through direct sabotage.

The problem of mental marginalism, according to the authors, is more complicated in diagnostics and correction as directly connected with professional motivation.

Thus, mental-domestic misfits at the stage of career choices are guided solely on «themselves in their chosen profession», on their own (personal), and not professional values. Mental-external misfits make their choice according to situation, not treating future profession as a promising way to professional self-realization.

Thus, the article proves that the essential feature of a professional marginalism as a social phenomenon can be regarded as availability of external formal involvement within

the profession to internal rejection by individual in connection of professional ethics and values of the profession at level of self-consciousness and actual behaviour.

The authors study the phenomenon of expedience of marginalism through the prism of proximal development zone theory of L. S. Vygotsky. Based on the conceptual conclusions of L. S. Vygotsky that, firstly, only that training can be considered as good one that leads to the development of the individual, and, secondly, that what student does today with the help of the teacher, tomorrow he will be able to do that alone, article analyzes the feasibility of proximal development zone of future lawyer while in university. The main attention is focused on identifying potential educational work to prevent the alleged marginalization of future professional lawyers.

It is proved that the transition to an entirely new meaning of professional education that is associated not only with the revision of curricula, but also to improve the basic directions of educational work, and is able to provide its development nature, the ability to become the means of self-realization and self-identity in the dynamic world of professions, to prevent development of mental and functional professional marginalism of future lawyers.

Key words: *professional identity, professional marginalism, educational work at the university.*